

Krzysztof Waśkowski
Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
ORCID 0000-0003-1226-0064

Napisy hasłowe na sztandarach oddziałów Związku Podhalan w Polsce im. Świętego Jana Pawła II jako znaki regionalnej tożsamości górali

Napisy na sztandarach od stuleci służą upowszechnianiu wartości, idei czy treści symbolicznych, wokół których skupiają się określone wspólnoty. Do XIX stulecia chorągwie i wyrażane na nich komunikaty werbalne i pozawerbalne związane były z domeną kościelną, wojskową, polityczno-ustrojową, z których przeniknęły do organizacji i instytucji o zróżnicowanym charakterze: zakładów pracy, związków zawodowych, partii politycznych, stowarzyszeń społecznych, uczelni, szkół itp. (por. np. Gołdyn 2014: 458). Sztandary oraz ich zawartość stawały się już przedmiotem opisów naukowych, a najwięcej uwagi poświęcono im w ramach weksylologii – interdyscyplinarnej (z uwagi na złożony charakter przedmiotu zainteresowania) dyscypliny pomocniczej historii. Wiele porządkujących uwag metodologicznych osadzonych historiograficznie przynoszą prace lubelskiego mediewisty Jana Ptaka, który w 2002 roku opublikował studium poświęcone chorągwiom okresu piastowskiego i jagiellońskiego (Ptak 2002). Wybrane do opisu obiekty usytuował w perspektywie komunikacji społecznej, uznając je za ważne wytwory kultury, pełniące w życiu społeczności pewne funkcje.

Traktując chorągiew jako wytwór i składnik życia zbiorowego – pisał badacz – można zwrócić szczególną uwagę na jej obecność w procesach społecznego komunikowania, stanowiącego od dawna przedmiot zainteresowań nauk

społecznych, szczególnie socjologii. W tym ujęciu jej rola może być pojmowana podobnie jak rola słowa, pisma, gestu czy też licznych przedmiotów materialnych, dzięki którym istnieje możliwość porozumiewania się między ludźmi na wielu różnych płaszczyznach (Ptak 2002: 6).

Mimo wyrażonej *expressis verbis* w tytule pracy perspektywy komunikologicznej, autor ograniczył rozważania do opisu właściwego swej dyscyplinie – historii (Ptak 2002: 12), zaś kwestie typowo komunikacyjne i językowe pozostawił na uboczu dociekań. W późniejszej o dwanaście lat syntezie pt. *Weksylologia polska. Zarys problematyki* (Ptak 2016) zauważył, że analizę zawartości treściowej należy postrzegać jako „niezwykle ważne, a w niektórych ujęciach uważane za najbardziej podstawowe” zadanie dyscypliny (Ptak 2016: 20)¹. Odnosząc niniejszy artykuł do podanego postulatu i przyjmując lingwistyczną perspektywę, chorągwie, proporce i bandery uznaję za obiekt zainteresowania nauk filologicznych z uwagi na to, że zamieszczone na nich treści poddają się językoznawczej analizie, kontekstowemu odczytaniu, interpretacji i deszyfracji sensów.

Prace przywołanego historyka przynoszą cenne uwagi na temat systematyki elementów znajdujących się na sztandarach. Zawarte na weksyliach składniki badacz podzielił na dwie zasadnicze grupy. Pierwsza z nich obejmuje sferę graficzną: kolorystykę płatów oraz „przedstawienia o charakterze heraldycznym i ikonycznym” (Ptak 2016: 21), druga natomiast różne napisy, ujęte w cztery kategorie: (1) napisy własnościowe, (2) fundacyjne, (3) pamiątkowe oraz (4) hasłowe. Ostatni z wymienionych typów jest najbardziej zróżnicowany formalnie. Sytuują się w nim bowiem „dewizy, slogany, apostrofy i inne podobne sformułowania”, treści zatem, które „odnoszą się do sfery idei i poglądów” (Ptak 2016: 22). Dla lingwisty ostatnia z wymienionych kategorii jest szczególnie interesująca, dlatego to ją właśnie objąłem opisem w prezentowanym tekście. Mam świadomość, że wyekscerpowane na użytek prezentowanego artykułu napisy hasłowe są częścią większej semiotycznej całości, występują bowiem obok elementów ikonograficznych, z którymi wchodzi w korelację. W tekście zdecydowałem się jednak na omówienie jedynie treści werbalnych z uwagi na posiadane językoznawcze kompetencje analityczne oraz ograniczone ramy studium.

Elementy korpusu, sporządzonego na użytek niniejszego artykułu, cechuje przesłanie symboliczne (por. Ptak 2016: 24). Świadomy ich dobór i eksponowanie w przestrzeni publicznej wynikają z potrzeby podkreślania

¹ Badania weksylologiczne obejmują także opis konstrukcji (wraz ze sposobem eksponowania płata tkaniny), rozmiar, kształt, zastosowany materiał oraz techniki wykonania (Ptak 2016: 19–20). Ze względu na przyjętą w niniejszym szkicu lingwistyczną perspektywę opisu wymienione aspekty pomijam w moich rozważaniach.

i wzmacniania tożsamości wspólnoty. Posługując się zatem instrumentarium językoznawczym, w artykule zamierzam omówić pragmatyczne uwarunkowania werbalnych komunikatów zawartych na sztandarach oddziałów Związku Podhalan w Polsce im. Świętego Jana Pawła II (dalej ZP), przynależących do subkategorii napisów hasłowych, ocenić ich kształt językowo-stylistyczny oraz odpowiedzieć na pytanie, jakie treści górale podhalańscy zrzeszeni w organizacji dbającej o sytuację góralszczyzny wykorzystali jako „symbole kolektywne”², a więc jakie elementy swej tożsamości wynieśli na sztandary. Prezentowany sposób analizy i opisu wyekscerpowanego materiału językowego inspirowany jest koncepcją charakterystyki gatunkowych form wypowiedzi Marii Wojtak (por. np. Wojtak 2014). Lubelska badaczka postulowała opis wzorca gatunkowego z uwzględnieniem czterech jego aspektów: pragmatycznego (skupiającego się na zewnętrznych uwarunkowaniach procesu komunikacji, sytuacji komunikacyjnej, uczestnikach aktu porozumiewania się i zachodzących między nimi relacji), strukturalnego (związanego z budową, segmentacją i kompozycją tekstu), stylistycznego (odnoszącego się do rodzaju i funkcji zastosowanych środków językowych) oraz kognitywnego (wskazującego na treść, temat, zaplecze aksjologiczne, wizję świata itp.). Podstawą materiałową artykułu są fotografie sztandarów oddziałów ZP, zgromadzone przez Juliana Kowalczyka na potrzeby drugiej części *Księgi górali polskich*³. W oparciu o wymienioną pracę wyodrębniłem 53 napisy hasłowe⁴. Objęte obserwacją weksylia są współczesne – pochodzą z lat 90. XX wieku i dwóch dziesięcioleci stulecia kolejnego. Jedynie dwa to artefakty historyczne: oddziały ZP w Poroninie i Rabce dysponują sztandarami z 1930 roku.

Aspekt pragmatyczny. Opis uwarunkowań pragmatycznych analizowanych wypowiedzi rozpocznę od przedstawienia ogólnych uwag na temat ZP – nadawcy komunikatów symbolicznych, upowszechnianych za pomocą weksyliów. Jest on regionalną organizacją społeczną, funkcjonującą od ponad wieku głównie na obszarze Podtatrz, powstałą w 1919 roku na skutek rozwoju podhalańskiego regionalizmu i z troski o rodzimą kulturę Podhala, choć idea zrzeszenia wyrasta ze starszego o 15 lat Związku Górali. Swoje istnienie zawdzięcza grupie działaczy skupionych wokół Władysława Orkana, którzy

² Pojęcie symbolu kolektywnego rozumiem za Michaeliem Fleischerem, który pisał: „Symbole kolektywne są to znaki posiadające do tego stopnia i w tej mierze wykształconego interpretatora, że wykazują one uwarunkowane przez daną manifestację kultury znaczenie kulturowe oraz silnie wykształcone pozytywne lub negatywne nacechowanie (wartościowanie), które są wiążące dla całej kultury jednostkowej, a interpretator dysponować musi szczególną wiedzą w zakresie interpretanta znaczeniowego oraz (przede wszystkim) znakowego” (Fleischer 2003: 28.).

³ Pierwsza edycja por. Góralczyk 2020.

⁴ Oprócz nich w zbiorze zaprezentowano także 20 sztandarów pozbawionych napisów hasłowych.

dostrzegali potrzebę podjęcia pracy społecznej na rzecz małej i wielkiej ojczyzny⁵ w czasie dziejowych zmian związanych z walką o niepodległość oraz z jej uzyskaniem (por. Trebunia-Stasz 2019: 166; Wnuk 1981: 19–20). Od początku działalności zrzeszenie funkcjonowało w oparciu o spójny i wyrazisty program, którego założenia – prócz działalności typowo kulturalnej – odnosiły się do rozwoju górali w wymiarze etycznym, umysłowym i gospodarczym oraz do kształtowania postaw patriotycznych wobec odrodzonej Polski.

Współcześnie – jak pisze Stanisław Trebunia-Stasz – ZP jest jednym z największych i najbardziej aktywnych zrzeszeń regionalnych, „które poprzez oddolną, społeczną inicjatywę przyczynia się do kulturowego i gospodarczego rozwoju regionów górskich” (Trebunia-Stasz 2019: 174). Obecnie liczy kilka tysięcy członków zespolonych w 95 oddziałach⁶, spośród których większość posiada swoje sztandary (por. Trebunia-Stasz 2019: 174), będące materialnymi znakami wyznawanych idei. Posiadane przez ogniwa ZP weksylia są ważne dla ich członków: pełnią funkcję reprezentacyjną, identyfikacyjną, integracyjną oraz towarzyszą związkowym i pozazwiązkowym uroczystościom. Ze względu na ich symboliczny charakter i publiczne zastosowanie wyrażają ważne dla wspólnoty komunikatywnej treści, podkreślając jej aksjologiczne podstawy.

Napisy hasłowe na sztandarach ZP należy postrzegać jako „teksty sytuacyjne” związane ściśle z typem medium, za pomocą którego są upowszechniane. „Każy tekst – pisał Stanisław Gajda – występuje bowiem w określonych kulturowo okolicznościach i może być w różnym stopniu przez nie determinowany” (Gajda 2012: 260). Sztandary i znajdujące się na nich napisy są wytworem i składnikiem życia zbiorowego. Ich obecność w sferze ogólnodostępnej społecznie pozwala je uznać za nośnik określonych i dobranych intencjonalnie, ważnych dla członków danych wspólnot komunikatywnych treści. Komunikacyjnie funkcjonują zazwyczaj w przestrzeni publicznej, podczas uroczystej i podniosłej sytuacji, zaś ich wykorzystanie precyzuje zwyczajowy lub regulaminowy ceremoniał, uwzględniający udział pocztu sztandarowego, składającego się zazwyczaj z dowódcy, chorążego i asysty. Rytuał określa także zasady prezentacji za pomocą różnego rodzaju chwytów: „na ramię”, „prezentuj”, „do nogi” oraz uroczystego wprowadzenia i wyprowadzenia. Identyfikacyjna i symboliczna funkcja sztandarów

⁵ Pojęcia małej i wielkiej ojczyzny rozumiem zgodnie z koncepcją socjologa Stanisława Ossowskiego. Ojczyzna mała, inaczej prywatna, postrzegana w wymiarze lokalnym lub regionalnym, to przestrzeń, która pokrywa się z miejscem urodzenia, wychowania lub zamieszkania, co wywołuje stosunek emocjonalny wobec najbliższego otoczenia. Pojęcie wielkiej ojczyzny ma natomiast wymiar ideologiczny, odnosi się do płaszczyzny kraju i przynależności narodowej (Ossowski 1984).

⁶ Stan na dzień 14 lutego 2025 r., <https://zwiazek-podhalan.com/zwiazek-podhalan/organizacja/oddzialy/> (dostęp: 14 lutego 2025 r.).

wyznacza ich usytuowanie na czele pochodu, w otoczeniu innych pocztów, w wyeksponowanym miejscu w celu wyraźnego wyodrębnienia z przestrzeni i zapewnienia widoczności.

Omawiając sytuację pragmatyczną treści sztandarów oddziałów ZP, nie sposób nie odnieść się do zawartości dokumentu zatytułowanego *Regulamin i ceremoniał sztandarów ZP*, w preambule którego określono symboliczną ich funkcję. Związkowe weksylia uznano za „godność jednoczącą ludzi we wspólnym działaniu dla ogólnego dobra” (Regulamin: 1). W podobnie podniosłym tonie utrzymano uzasadnienie nadania sztandaru, zawarte we wzorze uchwały Zarządu Głównego Związku Podhalan w Polsce im. Świętego Jana Pawła II. Czytamy w nim, że sztandar nadaje się „Jako symbol jedności i tradycji, przemawiający do uczuć patriotycznych i obywatelskich, pobudzający do działania w imię wspólnej sprawy” (Regulamin: 4). Na dobór i kształt napisów hasłowych na sztandarach ZP wpływała więc nie tylko sytuacja komunikacyjna i nacechowanie symboliczne, lecz przede wszystkim charakter organizacji i zapisy wspomnianych dokumentów. Przypomnę, że ZP to społeczne stowarzyszenie regionalne, którego jednym z podstawowych celów działalności jest „Ochrona duchowego i materialnego dziedzictwa Górali Polskich” (§ 5, ust. 2 *Statutu ZP*). Za nadawców badanych komunikatów należy więc uznać członków określonych oddziałów ZP, utożsamiających się zarówno z tradycją zrzeszenia, jak i jego zapleczem programowym, wyrażonym w *Statucie Związku Podhalan w Polsce im. Świętego Jana Pawła II*⁷. Grono odbiorców – z uwagi na obecność sztandarów w przestrzeni wspólnej – jest w zasadzie otwarte. Należą do niego zarówno członkowie różnych oddziałów ZP, jak i inne osoby, stykające się z weksyliami podczas ich publicznej prezentacji. Katalog celów i zadań statutowych nie zawiera odniesień religijnych, lecz rozpoczyna się od stwierdzenia, że „Związek opiera swoją działalność na fundamencie wartości chrześcijańskich i na patriotycznych tradycjach przodków” (Statut: 1). Odzwierciedleniem pierwszej części podanego zdania są napisy hasłowe na sztandarach oddziałów ZP – w przeważającej bowiem części analizowane hasła są apostrofami do postaci świętych lub wypowiedziami modlitewnymi. Jest to z jednej strony konsekwencja (niezbyt jasnych) zapisów określających wzór rewersu sztandarów, zawartych we wspomnianym wcześniej *Regulaminie i ceremoniale sztandarów*⁸, z drugiej natomiast

⁷ Odwołuję się do tekstu jednolitego Statutu Związku Podhalan w Polsce im. Świętego Jana Pawła II z 2020 roku.

⁸ We wspomnianym dokumencie czytamy: „Na odwrotnej stronie sztandaru (rewersie) symetrycznie w środku umieszczona jest **dewiza obrazująca wizerunek Patrona Oddziału** [podkreślenie – K.W.] o wysokości 50 cm. Takie sformułowanie powoduje pewne niezrozumienie. Dewiza jest to bowiem, jak podaje Słownik terminów literackich: zwięzłe zdanie zawierające uznawaną normę moralną, zasadę postępowania lub ogólne zalecenie; umieszczane zwłaszcza na wstędze pod herbem lub na insygniach orderu” (STL: 88).

czynnik pozwalający usytuować sztandary oddziałów ZP w kategorii chorągwi procesyjnych.

Takie ich postrzeganie rzuca pewne światło na pragmatyczne uwikłanie i illokucyjny potencjał napisów hasłowych. Jan Ptak przekonuje (pisząc wprawdzie o dawnych weksyliach wojskowych), że przywoływanie na sztandarach „postaci świętych miało zazwyczaj bezpośredni związek z ich kultem jako patronów, opiekunów i orędowników przed Bogiem. Było formą ich uczczenia, okazania im zaufania w rozstrzygających chwilach” (Ptak 2002: 186). Ewokacja na sztandarach oddziałów ZP osób świętych wiąże się więc przede wszystkim z potrzebą uzyskania wstawiennictwa u Stwórcy, choć można doszukać się także jeszcze jednego ich uzasadnienia. Umieszczone w przestrzeni sztandarów imiona świętych i błogosławionych zaspokajają potrzebę wyrażenia przynależności terytorialnej. W większości wypadków są zbieżne z wezwaniami kościołów w miejscowościach będących siedzibą oddziałów ZP posługujących się sztandarami o odnośnych treściach. Przykładowo napis *BŁOGOSŁAWIONY KSIĘŻE STANISŁAWIE PYRTKU, ŚWIĘTY JANIE PAWLE II, ŚWIĘTY MARCINIE, MÓDLICIE SIĘ ZA NAMI* widnieje na sztandarze oddziału ZP w Bystrej Podhalańskiej, gdzie urodził się bł. ks. Stanisław Pyrotek, parafia nosi wezwanie św. Marcina, zaś w ołtarzu kościoła farnego znajdują się wizerunki wszystkich trzech postaci wymienionych na sztandarze. Chorągiew staje się więc rodzajem medium, za pomocą którego ważne dla wspólnoty postaci religijne rozszerzają zasięg swojego oddziaływania poza mury świątyni. Zauważona zależność dokumentuje ponadto, że odniesieniem lokalizacyjnym poszczególnych oddziałów ZP nie są jednostki samorządów terytorialnych (sołectwa, gminy, powiaty), lecz parafie i kościoły filialne. Są to więc elementy struktury administracyjnej Kościoła katolickiego, wokół których od dziesięcioleci gromadziła się wspólnota, – składniki przestrzeni bytowania owej społeczności usytuowane najbliżej dysponentów sztandarów. To także oznaka pozycji wiary i instytucji Kościoła w środowisku Podhalan. Warto na marginesie wspomnieć, że jego rola w asymilacji górali zaznaczała się już wcześniej, np. w początkowej fazie emigracji do Stanów Zjednoczonych Ameryki, gdzie realizacja wspólnotowych celów górali możliwa była dzięki uczestniczeniu w życiu powstających wówczas polonijnych parafii (por. Mlekodaj 2022: 182).

Aspekt strukturalny i stylistyczny. Choć Maria Wojtak proponuje w swoich pracach rozdzielenie wymienionych perspektyw podczas opisu form gatunkowych, w moim artykule postanowiłem je połączyć ze względu na specyfikę omawianego materiału językowego. Forma analizowanych

Podobną charakterystykę znaczeniową rzeczownika dewiza zawiera *Wielki słownik języka polskiego PAN* pod red. Piotra Żmigrodzkiego: ‘ujęta w niedługą wypowiedź myśl, która przyświeca działaniom człowieka’ (WSJP PAN).

komunikatów ściśle bowiem wiąże się z ich stylistycznym nacechowaniem. 31 spośród analizowanych napisów hasłowych wykazuje jednorodność strukturalną. Są to symetrycznie utworzone komunikaty o rodowodzie modlitewnym, stanowiące typowe dla litanii wezwania o dwudzielnym układzie. Zostały zbudowane według zakorzenionego w tradycji chrześcijańskiej i kulturze polskiej elementu wzorca kanonicznego modlitwy litanijnej, na który składają się określenia adresata wraz z jego przymiotami (anakleza) i skierowane do niego wezwania modlitewne. O budowie litanii jako gatunku mowy oraz o jej uwikłaniu komunikacyjnym pisała przywołana Maria Wojtak. We wzorcu kanonicznym litanii lingwistka wyodrębniła pięć elementów składowych, pośród których na trzecim miejscu wymieniła część istotną z perspektywy moich rozważań: „centralny segment litanii właściwej, czyli zbiór wezwań realizowanych według schematu: określenie adresata (lub formuła dotycząca przedmiotu prośby), której towarzyszy z reguły kliszowana formuła modlitewna”. Wymieniony fragment otaczają: tytuł i wstęp (w prepozycji) oraz kliszowane zakończenie (wezwanie „Baranku Boży”) i modlitwa stowarzyszona (w postpozycji) (zob. Wojtak 2013: 323). W wyekscerpowanym na użytek prezentowanego studium materiale pierwsze segmenty (anaklezy) tworzą *nomina propria* o wartości fleksyjnej wołacza, co jest zgodne z właściwościami apostrofy jako środka stylistycznego, np. **ŚWIĘTY WOJCIECHU...**, **ŚWIĘTY JANIE CHRZCICIELU...**, **ŚWIĘTY MIKOŁAJU...**, **MATKO BOŻA I ŚWIĘTY JAKUBIE...**, **ŚWIĘTY JÓZEFIE...**, **ŚWIĘTY STANISŁAWIE...** itp. Tylko jeden z analizowanych przykładów omawianej grupy wymyka się zauważonej tendencji. Na sztandarze oddziału ZP w Suchem, powstałym w 2000 roku, użyto bowiem nazwy własnej w mianowniku: „**ŚWIĘTY JAN NEPOMUCEN**”, którą uzupełniono prośbą „**OPIEKUJ SIĘ NAM!**”. Możliwe, że przykład ten odzwierciedla tendencję charakterystyczną dla polszczyzny ogólnej, dotyczącą przejmowania funkcji wołacza przez mianownik (por. np. Zarębina 1987: 89), w gwarach Podhala bowiem ostatni przypadek deklinacji rzeczowników zachowuje swą pierwotną postać. Interesującą podgrupę tworzą peryfrastyczne wezwania skierowane do Maryi. Uzupełnienie ich o przymiotnikowe określenia wskazujące na lokalizację kultu skupionego wokół obrazów uważanych za cudowne (**MATKO BOŻA MAKOWSKA...**, **MATKO BOŻA SIDZIŃSKA...**) lub przymiotniki atrybutywne (**MATKO BOŻA SZKAPLERZNA...**, **MATKO BOSKA ŚNIEŻNA...**) wywołuje skojarzenia z *Litanią loretańską*, uruchamiając zależności i odczytania intertekstualne.

W pozycji pierwszego ogniwa charakteryzowanego typu inwokacji występują także inne określenia peryfrastyczne. Z jednej strony wiążą się z wcześniej omówioną tendencją (związek z litanią) i ogólnopolskim kultem Maryi, np. **KRÓLOWO POLSKI...**, **KRÓLOWO NASZA...**, **MATKO KOŚCIOŁA...**, z drugiej zaś wskazują – jak zawołanie **KRÓLOWO TATR...** – na lokalny kult Matki Boskiej Jaworzyńskiej, związany z objawieniami na Rusinowej Polanie, które na trwałe

zapisali się w krajobrazie kulturowym górali podhalańskich (por. Mlekodaj i in. 2023). W tym miejscu warto wspomnieć o jeszcze jednej inwokacji perystycznej o lokalnym rodowodzie. Na sztandarze oddziału ZP w Jabłonce widnieje bowiem napis hasłowy rozpoczynający się od zawołania *MĘCZENNIKU ZA WIARĘ I OJCZYZNĘ...*, który dla Orawian stanowi czytelną charakterystykę ich krajana – bł. ks. Ferdynanda Machaya, a który – dla odbiorców pozbawionych znajomości lokalnego kontekstu – może być nieczytelny.

Drugi segment napisów hasłowych o proveniencji litaniijnej stanowią zwroty modlitewne. W wypadku kanonicznego wzorca litanii są one kliszowane i mają zapewnić spełnienie kierowanych do adresata prośb. W analizowanych komunikatach sztandarowych pełnią tę samą funkcję, mimo że pojawiają się pojedynczo. Z formalnego punktu widzenia są to zwroty z czasownikami w trybie rozkazującym, cechujące się znacznym stopniem zróżnicowania treściowego. Najliczniejszą grupę, zaświadczoną na 14 sztandarach, tworzy zwrot typowo litanijny *...MÓDL SIĘ ZA NAMI*. Druga co do liczebności intencja związana jest z koniecznością wyjednania opieki: *...OPIEKUJ SIĘ NAMI*, kolejne natomiast dotyczą uzyskania wstawiennictwa u Boga (*...PROŚ BOGA ZA NAMI*, *...WSTAWIAJ SIĘ ZA NAMI*, *...OREDUJ ZA NAMI*), uzyskania błogosławieństwa (*...BŁOGOSŁAW NAM*, *...BŁOGOSŁAW!*) czy przewodnictwa na drodze do zbawienia (*...WIEDŹ NAS AŻ PO NIEBIOS PROGI*).

Można uogólnić, że utrwalone na sztandarach oddziałów ZP napisy hasłowe, oparte na repertuarze środków językowych właściwych litanii, są świadectwem zakorzenienia w świadomości wspólnoty komunikatywnej wzorca modlitwy błagalnej i odzwierciedlają prototypowy kształt treści słownych przeznaczonych na góralskie weksylia. Stanowią także dowód na związek sztandarów organizacyjnych – jak wspomniałem wcześniej – z kościelnymi chorągwiami procesyjnymi o tożsamej jak w powyższych przykładach zawartości. Nie można wykluczyć, że to właśnie przedmioty wykorzystywane w praktykach religijnych (procesje z okazji Bożego Ciała, rezurekcji, odpustów, pogrzebów) były dla górali zrzeszonych w ZP wzorem, gdyż to z nimi stykali się często podczas świąt i związanych z nimi obrzędów roku liturgicznego.

Choć w analizowanym materiale przeważa właśnie ów typ haseł, warto spojrzeć na nieco odmienne realizacje. Pragnę jednak zaznaczyć, że omawiane w dalszej części mojego artykułu przykłady nie sytuują się poza wypowiedziami przynależącymi do języka religijnego. Przeciwnie – są ich transparentną ilustracją, mimo że z formalnego punktu widzenia tworzą odmienną kategorię. W wypadku trzech napisów można byłoby nawet stwierdzić, że na sztandarach oddziałów ZP pojawiają się na prawach cytatu, jako powszechnie znane i bez trudu rozpoznawalne przez odbiorców skrzydlate słowa lub *loci communes*, uruchamiające związane z nimi konteksty i postawy. Napis hasłowy *POD TWOJĄ OBRONĘ UCIEKAMY SIĘ* (Ochotnica Górna) jako

fragment dawnej, pochodzącej z III wieku modlitwy maryjnej, często jest wykorzystywany na weksyliach organizacji wyznających wartości chrześcijańskie i dowodzi przekonania o orędowniczej roli Maryi w życiu wiernych. Napisy *JEZU UFAM TOBIE* (Załączne) oraz *TOTUS TUUS* (Czerwienne) pierwotnie powstały jako dewizy określonych idei. Pierwszy z nich związany jest z koncepcją Bożego Miłosierdzia, znaną dzięki św. Faustynie Kowalskiej, której objawił się Jezus Chrystus polecający namalować swój wizerunek opatrzony podanym hasłem, wyrażającym potrzebę powierzenia swego losu stwórcy. Drugi natomiast związany jest z postacią świętego Jana Pawła II, dla którego stanowił apostołskie zawołanie, świadczące o pełnym oddaniu Maryi. Na sztandarach oddziałów ZP zostały umieszczone na prawach przeniesienia, ale także z uwagi na ich przejrzystą, aksjologiczną motywację i sygnał afiliacji – parafia w Ochotnicy Górnej nosi bowiem wezwanie Wniebowzięcia NMP, w Załącznym znajduje się kaplica pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa, parafia w Czerwinnym natomiast poświęcona jest Matce Bożej Częstochowskiej, której kult był szczególnie ważny dla papieża Polaka.

Dodam, że odczytanie sensu niektórych napisów hasłowych wymaga dobrej znajomości kontekstu kulturowego. Przykładem obrazującym tę zależność jest nietypowy z językowego punktu widzenia w analizowanym zbiorze tekst *ZWYCIĘŻYŁAŚ 13. 05. 1981, ZWYCIĘŻAJ*, umieszczony na weksylium oddziału ZP przy Sanktuarium Matki Bożej Fatimskiej na Krzeptówkach. Zarówno afiliacja, jak i treść hasła wskazują na postać papieża Jana Pawła II, wiążą się z aktem zamachu na jego życie, następnie zaś z ocaleniem przypisywanym wstawiennictwu Matki Bożej objawionej w portugalskiej Fatimie.

Za typowe dewizy, a zatem „zwięzłe zdania zawierające uznawaną normę moralną, zasadę postępowania lub ogólne zalecenie; umieszczane zwłaszcza na wstędze pod herbem lub na insygniach orderu” (STL: 88), można uznać napisy na sztandarach oddziału górali śląskich z Istebnej oraz zrzeszeń z Wilkowic, Ochotnicy Dolnej i Harklowej. Ich treść (podaję odpowiednio) – *KTÓŻ JAK BÓG, KRZYŻ NASZA NADZIEJA, WIERNI BOGU I OJCOWIŹNIE, BOŻE POMÓŻ* – jest dowodem zawierzenia swoich spraw Bogu, pokładania w nim nadziei, bezwzględnego oddania *sacrum* oraz – jak w wypadku przedostatniego przykładu – małej ojczyźnie. Podane formuły zawierają najważniejsze dla wspólnoty nazwy wartości. Tylko w jednym wypadku jako napis hasłowy została użyta klasyczna i najbardziej typowa dla sztandarów dewiza *BÓG, HONOR, OJCZYŻNA*, dzięki której swą postawę aksjologiczną wyrazili członkowie ZP z Pieniążkowic, zaś górale zrzeszeni w oddziale w Zębie posłużyli się podobną formułą *BÓG I OJCZYŻNA*.

Aspekt poznawczy. Podsumowując wyniki przedstawionej analizy, można podać kilka uwag związanych z aspektem poznawczym (kognitywnym) analizowanego materiału językowego oraz odpowiedzieć na pytanie o użyteczność tego typu danych w charakterystyce zjawiska samoidentyfikacji wspólnoty

etnicznej o wyrazistym profilu kulturowym. Poprzez zaproponowany opis językoznawczy można bowiem ocenić, które „symbole kolektywne”, znaki tożsamości są przez członków danej społeczności uznawane za transparentne, ważne, a więc szczególnie przydatne do tego, by eksponować je na sztandarach. Rolę języka w kształtowaniu i umacnianiu tożsamości regionalnej już niejednokrotnie podnosili badacze różnych dyscyplin, w tym językoznawcy. Przykładowo socjolingwista Stanisław Gajda twierdził, że

Identyfikujemy się przede wszystkim w języku i poprzez język. [...] Człowiek nabywa tożsamość wraz z językiem swego otoczenia i przy jego pomocy kształtuje swoje własne rozumienie siebie (Gajda 2007: 42).

Podobne uwagi można spotkać w nowszych ujęciach, opierających się na odmiennych podstawach metodologicznych. Badacze dyskursu Waldemar Czachur i Marta Wójcicka zauważyli, że:

Tożsamość indywidualna i zbiorowa jest zjawiskiem społecznym i kulturowym, a także komunikacyjnojęzykowym, a więc dyskursywnym. Dopiero na skutek komunikowania się językowego i multimodalnego członków określonej grupy społecznej kształtuje się ich świadomość wspólnych cech oraz poczucie przynależności do wspólnoty, w tym także poczucie swojej odrębności (Czachur, Wójcicka 2024: 501).

Zacytowani lingwiści swoje stanowisko wywiedli ze stwierdzenia, że język jako znak i kod to narzędzie konstruowania tożsamości zbiorowej i indywidualnej; język może „tożsamość powoływać” oraz – z czym chyba mamy do czynienia w wypadku opisywanego materiału – „wskazywać” ją (Czachur, Wójcicka 2024: 503). Powyższe słowa pozwalają więc na założenie, że chcąc uchwycić istotę tożsamości określonej wspólnoty, warto zwrócić się ku analizie jej języka i komunikatów wytwarzanych i rozumianych w ramach zbiorowej aktywności. Postawa taka znajduje odzwierciedlenie w licznych studiach językoznawczych, spośród których – ze względu na pokrewny obszar badań – na uwagę zasługuje choćby praca Macieja Raka *Kulturemy podhalańskie* (Rak 2015). Krakowski dialektolog przeanalizował gwarowe jednostki etnolingwistyczne, słowa kluczowe (por. Rak 2015: 13), dzięki którym członkowie góralskiej wspólnoty komunikatywnej wyrażają swą kulturową tożsamość. W klasie językowych elementów wykorzystywanych w celach samoidentyfikacyjnych badacz umieścił następujące przykłady: GWARA, UBRANIE, PORTKI, CIUPAGA, MUZYKA, ŚPIYWANIE, TÁNIEC, MOSKÁL, OSCYPEK, GORZĄŁKA i OWCA (Rak 2015: 261) – a więc „koncepty językowo-kulturowe” (por. Młynarczyk 2021), umożliwiające zrozumienie istoty wspólnoty, do której jednostki te się odnoszą.

Jak dowodzi analiza materiału, będącego podstawą niniejszego artykułu, tożsamość zbiorową górale wyrażają także w inny sposób: dzięki treściom zawartym na sztandarach oddziałów ZP, które to artefakty z uwagi na publiczne eksponowanie są szczególnie predystynowane do prezentacji treści ważnych dla wspólnoty, będących znakiem ich (samo)identyfikacji. Przedstawiona analiza potwierdza przywiązanie górali podhalańskich do wartości religijnych. Ważnym elementem tożsamości kulturowej członków ZP jest ich pobożność oraz szacunek wobec wiary katolickiej, a także tradycyjnych wartości chrześcijańskich. Twórcy i użytkownicy sztandarów, poprzez umieszczanie na nich formuł językowych skierowanych do Boga oraz osób świętych zaspokajają potrzebę zawierzenia swoich spraw postaciom ze sfery *sacrum* i czynią to w oparciu o znane i sprawdzone modele modlitwnej komunikacji – litanijne inwokacje. Co ciekawe, treści patriotyczne są eksponowane sporadycznie. Hasła odnoszące się do małej i wielkiej ojczyzny nie są więc prototypowe dla wykorzystywanych sztandarów, choć pierwsza z nich przywoływana jest często w inny sposób. Zanalizowany materiał dowodzi mianowicie, że użytkownicy góralskich weksyliów za pomocą umieszczanych na nich treści realizują potrzebę afiliacji. Zapisane na sztandarach wezwania do świętych są tożsame z patronami kościołów, wokół których gromadzi się „podstawowa” wspólnota ludzi z najbliższego otoczenia, społeczność „swoich” połączona codziennymi sprawami i wartościami, będącymi odniesieniem w codziennym postępowaniu.

Rozwiązanie skrótów

STL – *Słownik terminów literackich*, red. J. Sławiński, Wrocław.

WSJP PAN – *Wielki słownik języka polskiego PAN*, red. P. Żmigrodzki, Kraków, online: wsjp.pl.

Bibliografia

- Czachur W., Wójcicka M., 2024, *Dyskurs a tożsamość (zbiorowa)*, [w:] *Lingwistyczne badania nad dyskursem. Kompendium*, red. W. Czachur, A. Rejter, M. Wójcicka, Kraków, s. 501–511.
- Fleischer M., 2003, *Polska symbolika kolektywna*, Wrocław.
- Gajda S., 2012, *Gatunkowe wzorce wypowiedzi*, [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 255–268.
- Gajda S., 2007, *Tożsamość a język*, [w:] *Człowiek wobec wyzwań współczesności. Upadek wartości czy walka o wartości?*, red. J. Mazur, A. Małyńska, K. Sobstyl, Lublin, s. 37–45.

- Gołdyn P., 2014, *Analiza historyczna i ideologiczna sztandarów szkół noszących imię Komisji Edukacji Narodowej*, [w:] *Komisja Edukacji Narodowej: kontekst historyczno-pedagogiczny*, red. Katarzyny Dormus i in., Kraków, s. 458–476.
- Góralczyk J., 2020, *Księga górali polskich*, Nowy Targ.
- Mlekodaj A., 2022, Co kryje archiwum „Orla Tatrzańskiego”, czyli regionalizm na uchodźstwie, „Język. Religia. Tożsamość” II(26) B, s. 175–195.
- Mlekodaj A., Kamieński K., Moździerz Z. (red.), 2023, 160. rocznica objawienia maryjnego na Wiktorkówkach, Zakopane.
- Młynarczyk E., 2021, *BIEDA jako polski koncept językowo-kulturowy*, Kraków.
- Ossowski S., 1984, *O ojczyźnie i narodzie*, Warszawa.
- Ptak J., 2002, *Chorągiew w komunikacji społecznej w Polsce piastowskiej i jagiellońskiej*, Lublin.
- Ptak J., 2016, *Weksylologia polska. Zarys problematyki*, Warszawa.
- Rak M., 2015, *Kulturomy podhalańskie*, Kraków.
- Trebunia-Staszel S., 2019, Związek Podhalan ma 100 lat! Kilka uwag na temat podhalańskiego ruchu regionalnego i jego roli w aktywizacji społeczno-kulturowej lokalnych wspólnot, „Almanach Nowotarski” XIII, s. 165–174.
- Wielki słownik języka polskiego PAN*, red. P. Żmigrodzki, Kraków, online: wsjp.pl, (WSJP PAN).
- Wnuk W., 1981, *Na góralską nutę*, Warszawa.
- Wojtak M., 2014, Genologiczna analiza tekstu, „Prace Językoznawcze” XVI(3), s. 63–70.
- Wojtak M., 2013, Potencjał tekstotwórczy wzorca gatunkowego na przykładzie litanii, „Tekst i Dyskurs” VI, s. 319–336.
- Zarębina M., 1987, *Stosunek wzajemny wołacza i mianownika*, „Slavia Occidentalis” XLIV, s. 89–101.

Dokumenty

Statut Związku Podhalan w Polsce im. Św. Jana Pawła II.
Regulamin i ceremoniał sztandarów.

Streszczenie

Przedmiotem artykułu są napisy hasłowe na sztandarach oddziałów Związku Podhalan w Polsce im. Świętego Jana Pawła II – komunikaty nacechowane ideologicznie i aksjologicznie, za pomocą których członkowie zrzeszenia akcentują swą kulturową tożsamość. Celem zaprezentowanego badania jest ich lingwistyczna charakterystyka inspirowana sposobem analizy gatunkowych form wypowiedzi Marii Wojtak, uwzględniająca aspekty pragmatyczny, strukturalny, stylistyczny i kognitywny. Napisy na sztandarach są świadectwem przywiązania górali podhalańskich do wartości chrześcijańskich i zaspokajają potrzebę afiliacji poprzez akcentowanie przynależności parafialnej. Werbalne treści na sztandarach pozwalają je usytuować w kategorii chorągwi kościelnych i procesyjnych, które dla wspólnoty stanowiły wzorzec prototypowy.

Slogan inscriptions on the banners of the Podhale Association branches in Poland as signs of the highlanders' identity

Abstract

The subject of the article is the slogans on the banners of the branches of the Polish Highlanders Alliance. These are messages with an ideological and axiological character. Thanks to them, the members of the association express their cultural identity. The aim of the presented study is their linguistic characterization inspired by the method of analysis of genre forms of speech by Maria Wojtak (pragmatic, structural, stylistic and cognitive aspects). The inscriptions on the banners are a testimony to the attachment of the Podhale highlanders to Christian values and satisfy the need for affiliation by emphasizing parish affiliation. The verbal content on the banners allows them to be placed in the category of church and processional banners, which were a prototypical model for the community.

Słowa klucze: tożsamość, identyfikacja, sztandar, weksylologia, Podhale

Keywords: identity, identification, banner, vexillology, Podhale